

Για τον Θωμά Βογιατζή, το φίλο και δάσκαλό μου

Με ιδιαίτερες ευχαριστίες στους:

Ian, Emily και Will Hislop

Τη θεία μου, Margaret Thomas (1923-2011),

για την αμέριστη αγάπη της και την ενθάρρυνσή της

David Miller

Flora Rees

Κωνσταντίνο Παπαδόπουλο

Ευριπίδη Κωνσταντινίδη

Μίνωα Μάτσα για την εμπνευσμένη μουσική του και για
την άδεια αναδημοσίευσης στίχων από *Το Μινόρε της Αυγής*.

Το καστ των ηθοποιών και τους τεχνικούς των γυρισμάτων
της τηλεοπτικής σειράς *Το Νησί* για όλα όσα μου έμαθαν.

Το Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη.

Το Ελληνικό Κέντρο στο Λονδίνο.

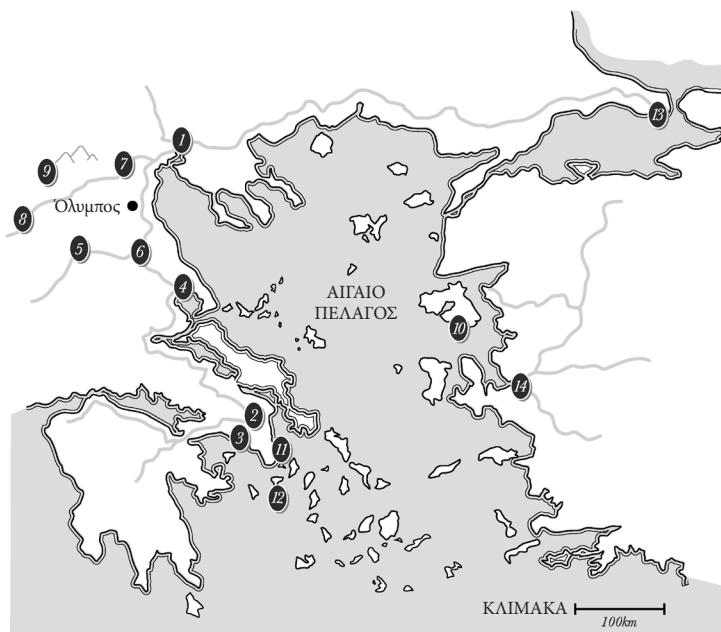
Τη Βιβλιοθήκη του Λονδίνου, που μου παρείχε το γαλήνιο
περιβάλλον για να γράψω αυτό το βιβλίο, και όλους
τους σιωπηλούς συντρόφους μου εκεί μέσα.

Το Νήμα είναι μια ιστορία για τη Θεσσαλονίκη, τη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας. Το 1917 ο πληθυσμός της ήταν ένα μείγμα χριστιανών, μουσουλμάνων και εβραίων, σε περίπου ίσες αναλογίες. Μέσα σε τρεις δεκαετίες απέμειναν μόνο οι χριστιανοί.

Το Νήμα αφηγείται την ιστορία δύο ανθρώπων που έζησαν στην πιο ταραχώδη περίοδο της ιστορίας της Θεσσαλονίκης, την περίοδο που η πόλη δέχτηκε αλλεπάλληλα πλήγματα από πολιτικές και φυσικές καταστροφές, τα οποία μετέβαλαν δραματικά τη φυσιογνωμία της.

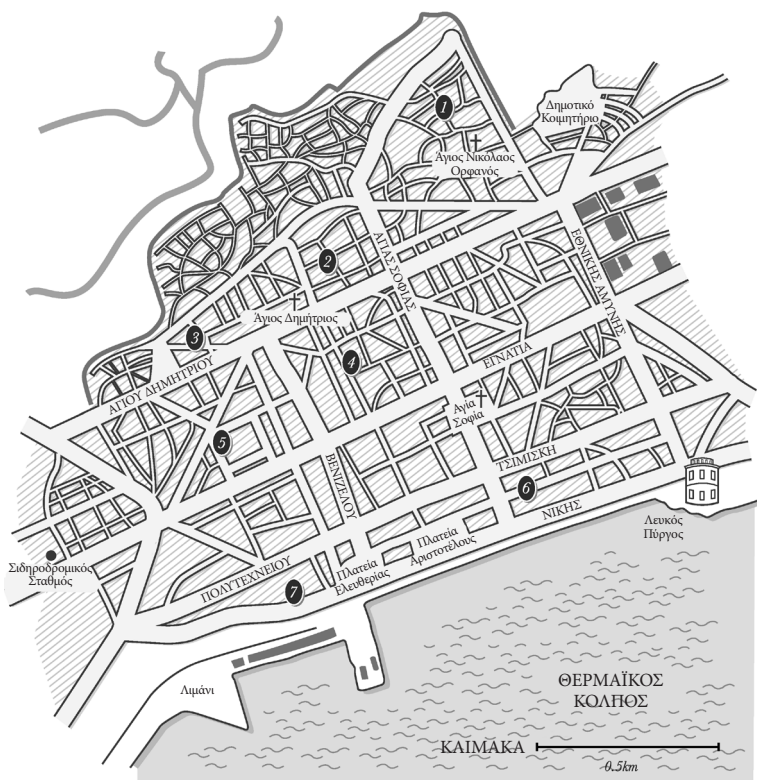
Οι ήρωες της ιστορίας, καθώς και πολλοί δρόμοι και τόποι που αναφέρονται σ' αυτήν, είναι επινοημένοι, όμως τα ιστορικά περιστατικά είναι πραγματικά. Και ο απόηχός τους επιζεί στην Ελλάδα ως τις μέρες μας.

Χάρτης Ελλάδας & Μικράς Ασίας

1. Θεσσαλονίκη	8. Πάννενα
2. Αθήνα	9. Γράμμος
3. Πειραιάς	10. Μυτιλήνη
4. Βόλος	11. Μακρόνησος
5. Τρίκαλα	12. Γυάρος
6. Λάρισα	13. Κωνσταντινούπολη
7. Βέροια	14. Σμύρνη

Χάρτης Θεσσαλονίκης

1. Οδός Ειρήνης	5. Συναγωγή
2. Οδός Φιλίππου	6. Αρχοντικό Κομνηνού
3. Οδός Σωκράτους	7. Αποθήκη Κομνηνού
4. Έκθεση Κομνηνού	

«**Α**υτό που θέλω από σένα, χρυσό μου, είναι να ξανα-γίνεις για λίγο παιδί. Ελπίζω να μη σου είναι πολύ δύσκολο – πρέπει, βλέπεις, να πετύχεις το στίλ. Θέλω να κεντήσεις ένα σχέδιο που να γράφει “Καλημέρα” με μεγάλα γράμματα – ξέρεις, κάτι με την ανατολή του ήλιου κι ένα πουλί ή μια πεταλούδα ή κάτι τέτοιο, τέλος πάντων, στον ουρανό. Και μετά, να φτιάξεις ένα άλλο που να γράφει “Καληνύχτα”».

«Με το φεγγάρι και τ’ άστρα;»

«Ακριβώς! Κάν’ τα σαν παιδικά εργόχειρα, αλλά όχι αδέξιου παιδιού. Θα πρέπει να τα βλέπω κάθε μέρα κρεμασμένα στους τοίχους μου».

Η Κατερίνα είχε φτιάξει παρόμοια σχέδια πριν από πολλά χρόνια, υπό την επίβλεψη της μητέρας της, και η εικόνα τους ήρθε πεντακάθαρη στη μνήμη της.

Το «Καλημέρα» της το γέμισε ριζοβελονιά με γυαλιστερή κίτρινη κλωστή και το «Καληνύχτα» με σκούρα μπλε. Την απόλαυσε την απλότητα της δουλειάς της και όταν τελείωσε, χαμογέλασε ικανοποιημένη. Κανείς δεν θα υποπτευόταν ένα αντικείμενο που υπήρχε στους τοίχους σχεδόν κάθε ελληνικού νοικοκυριού. Ακόμα κι αν έβγαζαν τα κεντήματα από την κορνίζα, οι πολύτιμες σελίδες που έκρυβαν θα ήταν καλυμμένες με μια χασεδένια φόδρα. Ήταν συνηθισμένη τακτική να καπλαντίζεται μ’ ένα χοντρό βαμβακερό η πίσω όψη των κεντημάτων για να κρύβεται η όποια ακαταστασία.

Μολοντί υπήρχαν δώδεκα άτομα μέσα στο σπίτι, βασίλευε μια απόκοσμη ησυχία. Η αυτοσυγκέντρωσή τους ήταν απόλυτη και η μυστική τους δράση επείγουσα. Έσωζαν τους θησαυρούς που τους έδεναν με το παρελθόν τους.

Πρόλογος

Μάιος 2007

ΗΤΑΝ ΕΠΤΑΜΙΣΙ ΤΟ ΠΡΩΙ. Αυτή την ώρα, η πόλη ήταν πιο γαλήνια από ποτέ. Πάνω από τον Θερμαϊκό κρεμόταν μια ασημένια ομίχλη και το νερό από κάτω, παχύρρευστο σαν υδράργυρος, πάφλαζε απαλά στο μόλο. Ο ουρανός ήταν άχρωμος και η ατμόσφαιρα πηχτή από το αλάτι. Για κάποιους μόλις τελείωνε η προηγούμενη νύχτα, ενώ άλλοι μόλις ξεκινούσαν τη μέρα τους. Ξενυχτισμένοι φοιτητές έπιναν έναν τελευταίο καφέ πλάι σε καλοντυμένα ηλικιωμένα ζευγάρια που είχαν βγει για τον καθιερωμένο πρωινό τους περίπατο.

Καθώς ο ήλιος διέλυε την αχλή, στην απέναντι όχθη του Θερμαϊκού άρχισε να αναδύεται ο Όλυμπος, και το απαλό γαλανό της θάλασσας και του ουρανού άρχισε να ξεπροβάλλει πίσω από το ωχρό σάβανο της αυγής. Στα ανοιχτά του κόλπου, ασάλευτα δεξαμενόπλοια λιάζονταν σαν νωθοί καρχαρίες, διαγράφοντας το σκοτεινό τους περίγραμμα στο φόντο του ουρανού. Στη γραμμή του ορίζοντα, αρμένιζαν κάνα-δυο μικρά πλεούμενα.

Στη μαρμαρόστρωτη προκυμαία, που πλαισίωνε το τεράστιο άνοιγμα του κόλπου, είχαν κιόλας βγει να προπαντήσουν την καινούρια μέρα κυρίες με σκυλάκια

σαλονιού, πιτσιρικάδες με μπασταρδάκια σε λουρί, μητέρες με καροτσάκια, γυναίκες και άντρες που έκαναν το πρωινό τροχάδην τους ή τσουλούσαν πάνω στα τροχοπέδιλά τους. Ανάμεσα στην παραλία και την ατελείωτη σειρά με τις παραλιακές καφετέριες, ο δρόμος έσφυζε ήδη από μια αδιάκοπη ροή οχημάτων που κινούνταν προς και από την πόλη, με τους οδηγούς τους να ανοιγοκλείνουν το στόμα τους –το μόνο σημείο του προσώπου τους που διακρινόταν κάτω από το σκίαστρο– στους στίχους του τελευταίου μουσικού σουζέ.

Με αργό αλλά σταθερό βήμα, έπειτα από ένα ξενύχτι με κάμποσο χορό και ποτό, περπατούσε κατά μήκος του μόλου ένας λιγνός νεαρός με μεταξένια μαλλιά κι επιμελώς ξεφτισμένο –και γι’ αυτό ακριβό– μπλουτζίν. Στο ηλιοκαμένο του πρόσωπο διακρινόταν η αξυρισιά δύο ημερών, όμως τα σοκολατένια μάτια του έλαμπαν από καλή διάθεση και νιάτα. Η χαλαρή περπατησιά του μαρτυρούσε άνθρωπο που νιώθει καλά με τον εαυτό του και τον κόσμο και, βαδίζοντας, σιγοτραγουδούσε.

Στην απέναντι πλευρά του δρόμου, ένα ζευγάρι ηλικιωμένων διέσχιζε αργά και προσεκτικά το στενό πέρασμα που είχε απομείνει ανάμεσα στα τραπεζάκια και το κράσπεδο του πεζοδρομίου, για να φτάσει στο συνηθισμένο του καφενείο. Το ρυθμό έδινε ο άντρας, στηρίζοντας το κάθε του βήμα στο στέρεο μπαστούνι του. Μάλλον πάνω από ενενήντα χρόνων και οι δύο, με μπόι ούτε ένα κι εξήντα πέντε ο καθένας, ήταν και οι δυο τους καλοντυμένοι, εκείνος με ένα κολλαριστό κοντομάνικο πουκάμισο και ανοιχτόχρωμο παντελόνι, κι εκείνη με ένα απλό κλαρωτό βαμβακερό φουστάνι, με κουμπιά από το γιακά ως τον

ποδόγυρο και μια ζώνη στη μέση, την ίδια κοψιά φουστά-
νι που φορούσε μάλλον εδώ και πέντε δεκαετίες.

Όλα τα καθίσματα κάθε μαγαζιού κατά μήκος της Λε-
ωφόρου Νίκης κοιτούσαν προς το γυαλό, έτσι ώστε οι
πελάτες να κάθονται και να αγναντεύουν το διαρκώς με-
ταβαλλόμενο τοπίο των ανθρώπων και των αυτοκινήτων
και των πλοίων που μπαινόβγαιναν κυλώντας σιωπηλά
μέσα κι έξω από το караβοστάσι.

Στο Άσσος Καφέ, τον Δημήτρη και την Κατερίνα Κο-
μνηνού καλωσόρισε ο ίδιος ο ιδιοκτήτης και κουβέντιασε
λίγο μαζί τους για τη γενική απεργία που είχε προκηρυ-
χθεί για εκείνη τη μέρα. Καθώς οι περισσότεροι από τους
εργαζόμενους δεν θα πήγαιναν στη δουλειά τους, το
καφέ θα είχε περισσότερη πελατεία, κι έτσι ο ιδιοκτήτης
δεν είχε παράπονο. Εξάλλου, οι συνδικαλιστικές κινητο-
ποιήσεις ήταν κάτι συνηθισμένο.

Το ηλικιωμένο ζευγάρι δεν χρειαζόταν να παραγγείλει.
Η παραγγελία τους ήταν πάντα η ίδια και σε λίγο ρου-
φούσαν κιόλας τον πηχτό γλυκό ελληνικό καφέ τους και
μοιράζονταν μεταξύ τους ένα σιροπιαστό κανταΐφι.

Ενώ ο Δημήτρης Κομνηνός είχε απορροφηθεί μελετώ-
ντας τους τίτλους των εφημερίδων, ξαφνικά η γυναίκα του
τον χτύπησε ελαφρά αλλά και επιτακτικά στο μπράτσο.

«Κοίτα, κοίτα, αγάπη μου! Ο Δημήτρης!»

«Πού, καλή μου;»

«Μήτσο! Μήτσο!» φώναξε προς τον εγγονό της, όμως
εκείνος δεν την άκουσε, αφού δίπλα του ανυπόμονοι οδη-
γοί σάλπιζαν τις κόρνες των αυτοκινήτων τους και μάρ-
σαραν τις μηχανές τους, με το που είχε ανάψει το πράσινο
φανάρι.

Έτυχε, όμως, εκείνη τη στιγμή να σηκώσει το βλέμμα του ο νεαρός Δημήτρης από το ονειροπόλημά του και, ανάμεσα στη ροή της κίνησης, το μάτι του έπιασε τον κυματιστό χαιρετισμό της γιαγιάς του από την απέναντι πλευρά του δρόμου. Αστραπιαία, ελίχθηκε ανάμεσα στα κινούμενα οχήματα κι έφτασε κοντά της.

«Γιαγιά!» είπε και την αγκάλιασε κι έπειτα έπιασε το χέρι του παππού του και τον φίλησε στο μέτωπο. «Πώς είστε; Τι ωραία έκπληξη! Κι εγώ έλεγα να έρθω να σας δω σήμερα».

Στο πρόσωπο της γιαγιάς του σχηματίστηκε ένα πλατύ χαμόγελο. Τόσο η ίδια όσο κι ο άντρας της, τον λάτρευαν παθιασμένα τον εγγονό τους, κι εκείνος με τη σειρά του απολάμβανε αφάνταστα τη στοργή και την αγάπη τους.

«Κάτσε να σου παραγγείλουμε κάτι», είπε ενθουσιασμένη η γιαγιά του.

«Όχι, ευχαριστώ. Αλήθεια, δεν θέλω τίποτα».

«Δεν μπορεί. Όλο και κάτι θα θέλεις. Πάρε έναν καφέ, ένα παγωτό».

«Σιγά μη θέλει παγωτό το παιδί, Κατερίνα μου!»

Ο σερβιτόρος είχε έρθει κοντά τους.

«Ένα ποτήρι νερό μόνο, παρακαλώ», είπε ο Μήτσος.

«Τι; Μόνο αυτό; Είσαι σίγουρος;» διαμαρτυρήθηκε γλυκά η γιαγιά του. «Δεν θα πάρεις πρωινό;»

Ο σερβιτόρος είχε κιόλας απομακρυνθεί. Ο ηλικιωμένος άντρας έσκυψε και άγγιξε το χέρι του εγγονού του.

«Λοιπόν, Μήτσο, ούτε και σήμερα έχετε διαλέξεις στο πανεπιστήμιο, ε;»

«Δυστυχώς όχι», είπε ο Μήτσος, «αλλά το έχω συνηθίσει τώρα πια».

Ο νεαρός Δημήτρης παρακολουθούσε ήδη ένα χρόνο μαθήματα στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών του σπουδών, όμως οι καθηγητές απεργούσαν και αυτοί εκείνη τη μέρα, όπως και όλοι οι υπόλοιποι δημόσιοι υπάλληλοι της χώρας, κι έτσι οι φοιτητές απολάμβαναν μια απρόσμενη αργία. Ο Μήτσος μόλις τώρα γυρνούσε σπίτι του, μετά από μακρόσυρτο ξενύχτι στα μπαράκια της Προξένου Κορομηλά.

Είχε μεγαλώσει στο Λονδίνο, αλλά κάθε καλοκαίρι επισκεπτόταν τους γονείς του πατέρα του στην Ελλάδα και κάθε Σάββατο, από πέντε χρόνων, πήγαινε σε σχολείο Ελληνικών. Το πανεπιστημιακό του έτος στην Ελλάδα κόντευε να τελειώσει τώρα και ο Μήτσος είχε αποκτήσει πια απόλυτη ευχέρεια στη γλώσσα που θεωρούσε «πατρική» του.

Παρά τις πιεστικές προσκλήσεις από μέρους των παππούδων του, ο νεαρός Δημήτρης είχε προτιμήσει να μείνει στη φοιτητική εστία. Ωστόσο τους επισκεπτόταν τακτικά τα Σαββατοκύριακα στο παραθαλάσσιο διαμέρισμά τους, όπου εκείνοι τον πλημμύριζαν με την περίσσια στοργή και αφοσίωσή τους – όπως εξάλλου είθισται να κάνουν όλοι οι Έλληνες παππούδες με τα εγγόνια τους.

«Φέτος είχαμε πιο πολλές απεργίες από κάθε άλλη χρονιά», είπε ο παππούς. «Όμως πρέπει να το υποστούμε, Μήτσο μου. Κι ας ελπίσουμε να βελτιωθούν τα πράγματα».

Εκτός από τους καθηγητές απεργούσαν, όπως συνήθως, και οι γιατροί των δημόσιων νοσοκομείων, οι δημόσιες συγκοινωνίες, οι υπάλληλοι καθαριότητας και οι άλλες υπηρεσίες του δήμου – οι λακκούβες στους δρόμους και οι σπασμένες πλάκες στα πεζοδρόμια θα έπαιρναν πολλούς μήνες ακόμα για να επισκευαστούν. Η ζωή σ’

αυτή την πόλη ήταν όλο αντιξοότητες για το ηλικιωμένο ζευγάρι και ο νεαρός Δημήτρης, βλέποντας την ουλή στο μπράτσο της γιαγιάς του και τα παραμορφωμένα από την αρθρίτιδα δάχτυλα του παππού του, συνειδητοποίησε ξαφνικά πόσο εύθραυστοι ήταν και οι δυο τους.

Την ίδια στιγμή παρατήρησε έναν άντρα να έρχεται προς το μέρος τους. Διέσχισε το πεζοδρόμιο χτυπώντας ένα λευκό ραβδί μπροστά του. Ο δρόμος του ήταν μετ' εμποδίων – αυτοκίνητα παρκαρισμένα παράνομα πάνω στο πεζοδρόμιο, ανώμαλα κράσπεδα, διάσπαρτα κολονάκια και τραπεζάκια καταστημάτων– κι εκείνος έπρεπε να τα υπερπηδήσει όλα με επιτυχία. Ο Μήτσος πετάχτηκε όρθιος, όταν τελικά είδε τον άντρα να διστάζει μπροστά σε μια ταμπέλα καφετέριας που είχε ξεφυτρώσει καταμεσής του πεζοδρομίου.

«Να σας βοηθήσω;» του είπε. «Πού θέλετε να πάτε;»

Είδε ένα πρόσωπο που ήταν πιο νεανικό από το δικό του, με σχεδόν διάφανα τυφλά μάτια. Το δέρμα του ήταν χλωμό και στο ένα του βλέφαρο διακρινόταν η τεθλασμένη ουλή από ένα αδέξια καμωμένο ράμμα.

Ο τυφλός χαμογέλασε στον Δημήτρη.

«Εντάξει είμαι», του είπε. «Περνάω από δω κάθε μέρα, αλλά πάντα αντιμετωπίζω και κάτι καινούριο».

Τα επόμενα λόγια του Δημήτρη σχεδόν καλύφθηκαν από το βρυχηθμό των αυτοκινήτων που όρμησαν βιαστικά από το μόλις πράσινο ως το επόμενο κόκκινο φανάρι.

«Ε, αφήστε με τουλάχιστον να σας βοηθήσω να περάσετε το δρόμο απέναντι».

Έπιασε τον τυφλό από το μπράτσο και πέρασαν μαζί στην απέναντι πλευρά του δρόμου, αν και, νιώθοντας την

αυτοπεποίθηση και την αποφασιστικότητα του άντρα, λίγο έλειψε να νιώσει ντροπή που τον είχε βοηθήσει.

Ανεβαίνοντας στο απέναντι πεζοδρόμιο, χαλάρωσε τη λαβή του γύρω από το μπράτσο του τυφλού. Τότε, σαν να διασταυρώθηκαν τα βλέμματά τους.

«Ευχαριστώ».

Ο Δημήτρης αντιλήφθηκε ότι νέος κίνδυνος παραμόνευε τον τυφλό σ' αυτή την πλευρά του δρόμου. Πολύ κοντά τους ήταν το χείλος της προκυμαίας που εγκυμονούσε κατακόρυφη πτώση στη θάλασσα.

«Το ξέρετε πως εδώ δίπλα μας είναι η θάλασσα, έτσι δεν είναι;»

«Φυσικά το ξέρω. Κάθε μέρα περπατάω εδώ».

Οι διαβάτες γύρω τους φαίνονταν χαμένοι ο καθένας στον κόσμο του ή βυθισμένοι στην ιδιωτική μουσική που βροντούσε μέσα στ' αυτιά τους και δεν έδειχναν να συναισθάνονται την τρωτότητα του τυφλού πεζού. Κάμποσες φορές, το μάτι τους έπεφτε πάνω στο λευκό ραβδί του, κυριολεκτικά την τελευταία στιγμή πριν συγκρουστούν.

«Δεν θα ήταν πιο ασφαλές να περπατήσετε κάπου αλλού, κάπου με λιγότερο κόσμο;» ρώτησε ο Δημήτρης.

«Θα ήταν, αλλά τότε θα έχανα όλα τούτα», απάντησε εκείνος και με μια περιστροφική κίνηση του χεριού του, έδειξε πρώτα τη θάλασσα δίπλα τους και την καμπύλη του κόλπου που εκτεινόταν μπροστά τους σε ένα πληθωρικό ημικύκλιο και μετά σημάδεψε με το ραβδί του τα χιονισμένα βουνά που υψώνονταν εκατό χιλιόμετρα μακριά, πέρα από τη θάλασσα.

«Τον Όλυμπο. Την αεικίνητη θάλασσα. Τα δεξαμενόπλοια. Τις ψαρόβαρκες. Ξέρω, εσύ νομίζεις πως δεν τα

βλέπω, όμως κάποτε τα έβλεπα. Ξέρω πως είναι εκεί. Το μάτι του μυαλού μου τα βλέπει ακόμα και πάντα θα τα βλέπει. Κι έπειτα, δεν είναι μόνο αυτά που βλέπουμε, έτσι δεν είναι; Κλείσε τα μάτια σου».

Ο τυφλός νέος έπιασε το χέρι του Δημήτρη και το κράτησε στο δικό του. Ο Δημήτρης ξαφνιάστηκε από τη λεία, μαρμάρινη δροσιά των λεπτών δακτύλων του και, καθώς είχε κλείσει τα μάτια του, ένιωσε ευγνωμοσύνη γι' αυτή την απτή διαβεβαίωση πως δεν ήταν μόνος του. Τότε συνειδητοποίησε πώς θα ένιωθε αν στεκόταν εκεί μόνος, στα σκοτεινά, μια μοναχική ευάλωτη παρουσία σ' αυτή την πολύβουη σπιανάδα.

Κι εκείνη τη στιγμή που ο κόσμος σκοτείνιασε, ο Δημήτρης ένιωσε όλες του τις αισθήσεις να ζωντανεύουν. Οι δυνατοί θόρυβοι έγιναν εκκωφαντικός ορυμαγδός και η κάψα του ήλιου πάνω στο κεφάλι του κόντεψε να του φέρει λιποθυμία.

«Μείνε λίγο έτσι», τον προέτρεψε ο τυφλός άντρας, την ώρα που ο Δημήτρης αισθάνθηκε μια στιγμιαία χαλάρωση της λαβής του. «Μόνο λίγα λεπτά ακόμα».

«Βέβαια», απάντησε ο Δημήτρης, «είναι συγκλονιστικό το πόσο έντονα αισθητά είναι όλα. Προσπαθώ να το συνηθίσω. Νιώθω τόσο εκτεθειμένος μέσα σ' όλον αυτό τον κόσμο».

Χωρίς να ανοίξει τα μάτια του, ο Δημήτρης κατάλαβε από τον τόνο της απάντησης του τυφλού άντρα πως χαμογελούσε.

«Άλλη μια στιγμή μόνο. Και μετά θα αισθανθείς πολλά περισσότερα».

Είχε δίκιο.

Η δυνατή μυρωδιά της θάλασσας, η νοτιά πάνω στο δέρμα του, ο ρυθμικός φλοίσβος των κυμάτων στην προκυμαία, όλα γιγαντώθηκαν.

«Κι όλο αυτό είναι διαφορετικό κάθε μέρα», του είπε ο τυφλός. «Το καταλαβαίνεις; Κάθε μέρα κάτι διαφορετικό. Το καλοκαίρι, που ο αέρας στέκει ακίνητος και το νερό επίπεδο σαν λάδι, ξέρω ότι τα βουνά εξαφανίζονται μέσα στην ομίχλη. Η ζέστη αντανακλάται σ' αυτές τις πέτρες και την αισθάνομαι να διαπερνά τις σόλες των παπουτσιών μου».

Οι δύο άντρες στέκονταν στραμμένοι προς το γιαλό. Τούτο το πρωινό δεν ήταν ένα οποιοδήποτε πρωινό στη Θεσσαλονίκη. Όπως είχε πει κι ο τυφλός άντρας, καμία μέρα δεν ήταν ίδια με την άλλη, όμως υπήρχε μια σταθερά στην απέραντη θέα που απλωνόταν μπροστά τους – μια αίσθηση ιστορίας και διαχρονικότητας.

«Αισθάνομαι τους ανθρώπους γύρω μου», είπε ο τυφλός. «Όχι μόνο τους ανθρώπους σαν εσένα, που βρίσκονται στο παρόν, αλλά και άλλους. Αυτό το μέρος σφύζει από παρελθόν, ξεχειλίζει από ανθρώπους. Και είναι όλοι τους τόσο αληθινοί όσο κι εσύ. Εγώ τους βλέπω όλους καθαρά. Έχει νόημα τι λέω;»

«Ναι, βέβαια έχει νόημα».

Ο Δημήτρης δεν ήθελε να του γυρίσει την πλάτη και να φύγει, παρότι ο νεαρός δεν θα τον έβλεπε. Εκείνα τα λίγα λεπτά που πέρασε μαζί του, ένιωσε τις αισθήσεις του να αφυπνίζονται. Στα μαθήματα φιλοσοφίας που είχε πάρει είχε διδαχτεί πως τα πράγματα που βλέπουμε δεν είναι απαραίτητως και τα πιο αληθινά, όμως τώρα το είχε βιώσει και ως εμπειρία.

«Με λένε Παύλο», είπε ο τυφλός.

«Κι εμένα Δημήτρη ή Μήτσο».

«Τον αγαπώ αυτό τον τόπο», είπε ο Παύλος και οι λέξεις ανάβλυσαν από την καρδιά του. «Σίγουρα θα υπάρχουν άλλοι τόποι, όπου η ζωή θα είναι ευκολότερη για έναν τυφλό, όμως εγώ δεν θα ήθελα να βρίσκομαι πουθενά αλλού».

«Ναι, το βλέπω. Θέλω να πω, το καταλαβαίνω. Είναι πανέμ... θέλω να πω, καταπληκτική πόλη». Ο νεαρός Δημήτρης διόρθωνε διαρκώς τον εαυτό του, ενοχλημένος από την ίδια του την απερισκεψία. «Κοίτα, πρέπει να επιστρέψω στους παππούδες μου», είπε. «Χάρηκα πολύ που σε γνώρισα».

«Κι εγώ. Και σ' ευχαριστώ που με βοήθησες να περάσω απέναντι».

Ο Παύλος γύρισε από την άλλη και απομακρύνθηκε, ξαναρχίζοντας το ρυθμικό χτύπημα του ισχνού ραβδιού του. Ο Μήτσος στάθηκε λίγο και τον κοίταζε. Ήταν σχεδόν βέβαιος πως ο Παύλος θα αισθάνθηκε τη θερμότητα των ματιών του στην πλάτη του. Το ευχόταν και λίγο έλειψε να τρέξει ξοπίσω του για να τον συνοδέψει στον περίπατό του και να συνεχίσουν την κουβέντα τους, όμως συγκρατήθηκε. Ίσως κάποια άλλη φορά...

«Τον αγαπώ αυτό τον τόπο» – τα λόγια λες κι αντηχούσαν γύρω του.

Επέστρεψε στο τραπεζάκι του καφενείου, ολοφάνερα επηρεασμένος απ' αυτό το συναπάντημα.

«Πολύ ευγενικό από μέρους σου που τον βοήθησες», είπε ο παππούς του. «Τον βλέπουμε τις περισσότερες ημέρες εδώ έξω και πολλές φορές έχει γλιτώσει παρά τρίχα σ' αυτόν το δρόμο. Ο κόσμος δεν δίνει σημασία».

«Είσαι καλά, Μήτσο μου;» τον ρώτησε η γιαγιά του. «Δείχνεις λιγομίλητος».

«Καλά είμαι. Απλώς σκέφτομαι κάτι που είπε», της απάντησε. «Αγαπάει πάρα πολύ αυτή την πόλη, παρόλο που θα πρέπει να τον δυσκολεύει πολύ».

«Εμείς το καταλαβαίνουμε πολύ καλά αυτό, έτσι δεν είναι, Κατερίνα;» είπε ο παππούς του. «Αυτά τα τσακισμένα πεζοδρόμια είναι σκέτες παγίδες και κανείς δεν κάνει τίποτε για να τα διορθώσει, παρά τις προεκλογικές τους υποσχέσεις».

«Τότε γιατί μένετε εδώ;» ρώτησε ο νεαρός Δημήτρης. «Το ξέρετε πως η μαμά και ο μπαμπάς θα το ήθελαν πολύ να έρθετε να ζήσετε μαζί μας στο Λονδίνο. Εκεί η ζωή σας θα ήταν πολύ πιο εύκολη».

Οι δύο ενενηντάρηδες είχαν ανοιχτή πρόσκληση από το γιο τους, που ζούσε στο κατάφυτο Χάιγκεϊτ, καθώς και από την κόρη τους, που ζούσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, σε ένα πλούσιο προάστιο της Βοστόνης, όμως υπήρχε κάτι που δεν τους άφηνε να διαλέξουν την ευκολία τους. Ο Μήτσος είχε ακούσει πολλές φορές τους γονείς του να το συζητούν.

Η Κατερίνα έριξε μια στιγμιαία ματιά στον άντρα της.

«Ακόμη κι αν μας έδιναν τόσα διαμάντια όσες σταγόνες έχει αυτή η θάλασσα, δεν θα φεύγαμε με τίποτε από δω!» είπε η γιαγιά του, γέρνοντας προς τον εγγονό της και πιάνοντας το χέρι του. «Θα μείνουμε στη Θεσσαλονίκη όπως να πεθάνουμε».

Η δύναμη αυτής της κουβέντας ξάφνιασε τον νεαρό. Για μια στιγμή, τα μάτια της γιαγιάς του σπίθισαν κι έπειτα βούρκωσαν, όχι όμως όπως βουρκώνουν καμιά φορά

τα μάτια των γερόντων δίχως κάποια προφανή αιτία. Αυτά ήταν δάκρυα αληθινού πάθους.

Έμειναν για λίγο σιωπηλοί, ο νεαρός Δημήτρης εντελώς ακίνητος, νιώθοντας μόνο τη σταθερή λαβή της γιαγιάς του στο χέρι του. Κανείς δεν μίλησε, ούτε σάλεψε. Ο Μήτσος κοίταξε μέσα στα μάτια της γιαγιάς του, αναζητώντας μια κάποια εξήγηση. Ποτέ του δεν τη φανταζόταν ικανή να ξεσπάσει έτσι. Την είχε πάντα για μια καλοσυνάτη γριούλα με πράο χαρακτήρα. Όπως όλες οι Ελληνίδες της ηλικίας της, άφηνε συνήθως τον άντρα της να μιλάει πρώτος.

Τελικά τη σιωπή έσπασε ο παππούς του.

«Ενθαρρύνουμε τα παιδιά μας να πάνε αλλού να μορφωθούν», είπε. «Έτσι ήταν το σωστό εκείνη την εποχή, αλλά υποθέσαμε ότι κάποια στιγμή θα επέστρεφαν εδώ. Όμως εκείνα έμειναν για πάντα στα ξένα».

«Δεν είχα καταλάβει...» είπε ο Μήτσος, σφίγγοντας το χέρι της γιαγιάς του. «Δεν είχα καταλάβει πως νιώθατε έτσι. Κάποια στιγμή μου είχε μιλήσει ο πατέρας μου για τους λόγους που στείλατε τον ίδιο και τη θεία Όλγα στο εξωτερικό, όμως δεν ξέρω όλη την ιστορία. Είχε να κάνει με κάποιον εμφύλιο πόλεμο;»

«Ναι, ήταν κι αυτό ένα κομμάτι της ιστορίας», είπε ο παππούς του. «Ίσως είναι καιρός να σου πούμε μερικά πράγματα ακόμη, αν βέβαια σε ενδιαφέρει να μάθεις».

«Με ενδιαφέρει και πάρα πολύ μάλιστα!» είπε ο εγγονός του. «Όλη μου τη ζωή ήξερα μισές αλήθειες για την καταγωγή του πατέρα μου και δεν πήρα ποτέ ολοκληρωμένες απαντήσεις. Νομίζω πως είμαι πια αρκετά μεγάλος, έτσι δεν είναι;»

Ο παππούς και η γιαγιά του αντάλλαξαν ματιές.

«Τι λες εσύ, Κατερίνα;» τη ρώτησε ο άντρας της.

«Εγώ λέω να μας βοηθήσει ο εγγονός μας να κουβαλήσουμε σπίτι μερικά ζαρζαβατικά για να του φτιάξω τα αγαπημένα του γεμιστά για το μεσημέρι», είπε ζωηρά η Κατερίνα. «Τι λες κι εσύ, Μήτσο μου;»

Πήραν και οι τρεις μαζί την οδό που ανηφόριζε από την παραλία και μετά έκοψαν δρόμο μέσα από κάτι στενά παλιά σοκάκια ώσπου βγήκαν στο Καπάνι*.

«Πρόσεχε, γιαγιά», της είπε ο Δημήτρης όταν βρέθηκαν μπροστά στους πάγκους, όπου το οδόστρωμα είχε καλυφθεί με μια στιβάδα σάπια φρούτα και διάσπαρτα λαχανικά.

Ψώνισαν γυαλιστερές σκουροπράσινες πιπεριές, ντομάτες κατακόκκινες και ολοστρόγγυλες σαν μπαλάκια του τένις, σφιχτά λευκά κρεμμύδια και μικρές μελιτζάνες φλάσκες. Πάνω-πάνω στην τσάντα, ο μανάβης έριξε κι ένα ματσάκι μοσχομυριστό μαϊντανό και η ευωδιά του θαρρείς και πλημμύρισε όλο το δρόμο. Όλα αυτά τα υλικά φάνταζαν τόσο λαχταριστά που σου ερχόταν να τα φας ωμά, όμως ο Δημήτρης ήξερε πως η γιαγιά του θα τα μεταμόρφωνε στα υπέροχα, πεντανόστιμα γεμιστά της, που ήταν το αγαπημένο του φαγητό από τότε που πρωτοήρθε στην Ελλάδα. Το στομάχι του άρχισε να γουργουρίζει.

Στην κρεαταγορά, το δάπεδο ήταν γλιτσιασμένο από το αίμα που έσταζε από τα κούτσουρα των χασάπηδων. Ο τακτικός τους κρεοπώλης τους χαιρέτησε σαν συγγενείς και στο άψε-σβήσε εμφάνισε μπροστά τους ένα αρνίσιο κεφάλι που τους κοιτούσε μέσα από ένα κουβά.

* Κεντρική σκεπαστή αγορά τροφίμων στη Θεσσαλονίκη. (ΣΤΜ)

«Γιαγιά, αυτό γιατί το αγοράζεις;»

«Για εφεδρικό», του απάντησε.

«Κι ένα κιλό πατσά», είπε στο χασάπη.

Αργότερα θα του τον έφτιαχνε σούπα. Με λίγα μόνο ευρώ, η γιαγιά του μπορούσε να τους ταΐζει για πολλές ημέρες. Τίποτα δεν πήγαινε χαμένο εδώ.

«Α, Μήτσο, ο πατσάς είναι ό,τι πρέπει μετά από ξε-νύχτι», του είπε ο παππούς του, κλείνοντάς του το μάτι. «Βλέπεις, η γιαγιά σου σκέφτεται πάντα το καλό σου!»

Μετά από δέκα λεπτά περπάτημα στα ξεχαρβαλωμένα σοκάκια της παλιάς Θεσσαλονίκης, έφτασαν στο σπίτι των παππούδων του. Λίγο πριν την είσοδο της πολυκατοικίας, σταμάτησαν στο περίπτερο στη γωνία και χαιρέτησαν τον καλύτερο φίλο και κουμπάρο του γερο-Δημήτρη. Οι δύο άντρες γνωρίζονταν εδώ και πάνω από εβδομήντα χρόνια και ούτε μία μέρα δεν παρέλειπαν να συζητήσουν με έξαψη τα τελευταία νέα. Καθισμένος όλη μέρα στο περίπτερό του, περιτριγυρισμένος από εφημερίδες, ο Λευτέρης ήξερε τα πολιτικά της πόλης καλύτερα από τον καθένα.

Η πολυκατοικία ήταν ένα άσχημο τετραώροφο κτίσμα της δεκαετίας του 1950. Η είσοδός της ήταν αρκετά φωτεινή, με κίτρινους τοίχους και μια σειρά από δεκατέσσερα γραμματοκιβώτια με κλειδαριές για την αλληλογραφία των ενοίκων, ένα για κάθε διαμέρισμα. Το ανοιχτόχρωμο πάτωμα, κηλιδωμένο σαν αυγό, είχε φρεσκοκαθαριστεί με κάποιο απολυμαντικό που μύριζε έντονα και ο Δημήτρης κράτησε την αναπνοή του όσο ανέβαιναν σιγά-σιγά τα σκαλοπάτια ως το διαμέρισμα του παππού και της γιαγιάς.

Το κλιμακοστάσιο ήταν ολόφωτο σε σχέση με το εσωτερικό του διαμερίσματος. Όποτε έβγαιναν έξω, έκλειναν τα παντζούρια και η Κατερίνα τα ξανάνοιγε μόλις γυρνούσαν, για να μπει μέσα φρέσκος αέρας. Οι βαριές υφαντές κουρτίνες που κρέμονταν μπροστά τους δεν άφηναν παρά ελάχιστο φως να διεισδύσει. Εδώ μέσα επικρατούσε πάντα μισοσκοτάδο, όμως έτσι άρεσε στην Κατερίνα και τον Δημήτρη. Το απευθείας φως του ήλιου ξεθώριαζε όλα τα υφάσματα και ξάσπριζε τα ξύλινα έπιπλα τους κι έτσι προτιμούσαν να ζουν στο αμυδρό φως που διαπερνούσε τις κουρτίνες, ανάβοντας μόνο κάποια λάμπα.

Ο Δημήτρης ακούμπησε την τσάντα με τα ψώνια στο τραπέζι της κουζίνας και η γιαγιά του την άδειασε στα γρήγορα και αμέσως άρχισε να καθαρίζει και να ψιλοκόβει τα κρεμμύδια, να ανοίγει και να κουφώνει τα λαχανικά. Ο εγγονός της καθόταν και την κοιτούσε μαγεμένος από την επιδεξιότητά της και την ομοιομορφία των μικροσκοπικών κύβων του κρεμμυδιού και της ψίχας της μελιτζάνας. Με τόσες χιλιάδες φορές που είχε κάνει στη ζωή της αυτές τις κινήσεις, η Κατερίνα είχε αποκτήσει ακρίβεια μηχανής. Ούτε ένα κομματάκι κρεμμύδι δεν ξεστράτισε από το ξύλο της στον λουλουδάτο μουσαμά κι όλα μαζί τα κομματάκια ρίχτηκαν δίχως την παραμικρή φύρα στο τηγάνι, απελευθερώνοντας τον ευωδιαστό αχνό τους με το που ήρθαν σε επαφή με το καυτό λάδι. Στο μαγείρεμα, η κυρα-Κατερίνα είχε την επιδεξιότητα γυναίκας με τα μισά της χρόνια και περιφερόταν στην κουζίνα της με ταχύτητα και ευκινησία χορεύτριας. Γλιστρούσε ανάλαφρα πέρα-δώθε πάνω στο λινότάπητα ανάμεσα στο αρχαίο ψυγείο της, που έτριζε τακτικά, και στην ηλεκτρική

κουζίνα με την ξεχαρβαλωμένη πόρτα του φούρνου, που χρειαζόταν ένα γερό χτύπημα για να κλείσει εντελώς.

Ο Μήτσος είχε απορροφηθεί εντελώς από το θέαμα, όμως όταν σήκωσε το κεφάλι του, είδε τον παππού του να στέκεται στο άνοιγμα της πόρτας της κουζίνας.

«Κοντεύεις, καλή μου;»

«Πέντε λεπτάκια ακόμα κι όλα θα ψήγονται», απάντησε η Κατερίνα. «Πρέπει να φάει το παιδί!»

«Φυσικά. Έλα, Μήτσο, άσε λίγο τη γιαγιά σου να τα τελειώσει».

Ο νεαρός ακολούθησε τον παππού του στο σκοτεινό καθιστικό και κάθισε απέναντί του σε μια ξύλινη καρέκλα με υφασμάτινη επένδυση. Όλες οι καρέκλες είχαν ένα κεντητό πετσετάκι ριχτό στη ράχη και όλες οι επιφάνειες ήταν καλυμμένες με λευκά εργόχειρα κροσέ. Το καλοριφέρ ήταν καλυμμένο με ένα καρεδάκι που πάνω του ήταν κεντημένο απλικέ* ένα φίνο βάζο με λουλούδια. Όλη του τη ζωή ο Δημήτρης έβλεπε τη γιαγιά του να ράβει, να κεντάει και να πλέκει, και ήξερε πως κάθε εργόχειρο μέσα στο σπίτι είχε βγει από τα χεράκια της. Ο μόνος ήχος που ακουγόταν ήταν ο σιγανός ρυθμικός χτύπος του ρολογιού.

Στο ράφι πίσω από τον παππού του υπήρχε μια σειρά από κορνιζαρισμένες φωτογραφίες. Στις περισσότερες φιγουράριζε ο ίδιος ή τα ξαδέρφια του από την Αμερική, αλλά υπήρχαν και γαμήλιες φωτογραφίες από τους γάμους των γονιών του και της θείας του. Υπήρχε και μια άλλη φωτογραφία, ένα πολύ επίσημο πορτρέτο του

* Τεχνοτροπία κεντήματος, όπου το σχέδιο δημιουργείται με κομμάτια διαφορετικού υφάσματος, που ράβονται πάνω στο ύφασμα-φόντο. (ΣτΜ)

παππού και της γιαγιάς του. Του ήταν αδύνατον να μαρτέψει τι ηλικία είχαν σ' αυτή τη φωτογραφία.

«Πρέπει να περιμένουμε τη γιαγιά σου για να ξεκινήσουμε», είπε ο παππούς του.

«Ναι, βέβαια. Εξάλλου η γιαγιά είπε πως δεν θα έφευγε από δω ούτε κι αν της έδιναν ένα σακί διαμάντια, έτσι δεν είναι; Μου φάνηκε πως θύμωσε πολύ και μόνο στη σκέψη να φύγει από δω. Δεν είχα πρόθεση να την προσβάλω!»

«Δεν την πρόσβαλες», είπε ο παππούς του. «Απλώς έχει πολύ δυνατά αισθήματα, αυτό είναι όλο».

Σε λίγο μπήκε στο δωμάτιο και η Κατερίνα, λουσμένη στο άρωμα των γεμιστών που ψήνονταν στο φούρνο. Έβγαλε την ποδιά της, κάθισε στον καναπέ και χαμογέλασε και στους δυο της Δημήτρηδες.

«Με περιμένατε, ε;»

«Βέβαια», απάντησε τρυφερά ο άντρας της. «Είναι και δική σου αυτή η ιστορία, όσο είναι και δική μου».

Και μέσα στο αχνό φως που τρύπωνε μέσα στο διαμέρισμα, που μπορεί να ήταν λυκόφως αλλά και λυκαυγές, η Κατερίνα και ο Δημήτρης ξεκίνησαν να αφηγούνται την ιστορία τους.

Κεφάλαιο 1

Μάιος 1917

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΑΧΝΟΨΦΑΝΤΗ μπόλια της αχλής, η θάλασσα τρεμόφεγγε. Στη στεριά, η πιο δραστήρια και κοσμοπολίτικη πόλη της Ελλάδας έσφυζε από ζωή. Η Θεσσαλονίκη ήταν ένα μέρος θαυμαστής πολιτισμικής ποικιλίας, όπου οι σχεδόν ισάριθμες ομάδες χριστιανών, μουσουλμάνων και εβραίων που απάρτιζαν τον πληθυσμό της συνυπήρχαν και συμπλήρωναν η μία την άλλη, σαν αδιάρρηκτα νήματα ενός ανατολίτικου χαλιού. Πέντε χρόνια νωρίτερα, η πόλη είχε απελευθερωθεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και είχε προσαρτηθεί στην ελληνική επικράτεια, ωστόσο εξακολουθούσε να χαρακτηρίζεται από ανομοιογένεια και αμοιβαία ανεκτικότητα των διαφορών μεταξύ των κατοίκων της.

Αυτή η πολυχρωμία του πλούσιου μωσαϊκού εθνοτήτων απεικονιζόταν και στις φορεσιές στους δρόμους της πόλης: έβλεπες άντρες με φέσια, ρεπούμπλικες, καβουράκια και τουρμπάνια. Οι Εβραίοι φορούσαν παραδοσιακά

πανωφόρια με γούνινη τρέσα και οι Μουσουλμάνοι άντρες τις κελεμπίες τους. Οι πλούσιες Ελληνίδες, με τα κατά παραγγελία συνολάκια τους στις γραμμές που πρόσταζε η παριζιάνικη υψηλή ραπτική, δημιουργούσαν τρανταχτή αντίθεση με τις χωριάτισσες, που έρχονταν στην πόλη από τις γύρω εξοχές, με τις ολοκέντητες ποδιές τους και τα κεφαλομάντηλα, για να πουλήσουν τα αγροτικά προϊόντα τους. Η Άνω Πόλη κατοικούνταν ως επί το πλείστον από Μουσουλμάνους, η παραθαλάσσια περιοχή από Εβραίους και οι Έλληνες καταλάμβαναν τις παρυφές της πόλης, όμως οι κοινότητες δεν ήταν διαχωρισμένες και απομονωμένες η μία από την άλλη και σε όλες τις περιοχές συγχρωτίζονταν άνθρωποι και από τους τρεις πολιτισμούς.

Χτισμένη ακτινωτά στην ανωφέρεια που απλωνόταν γύρω από την πελώρια ημικυκλική ακτογραμμή της, η Θεσσαλονίκη έμοιαζε με αμφιθέατρο γιγάντων. Ψηλά πάνω στο λόφο, στο μακρύτερο σημείο από την ακροθαλασσιά, ένα αρχαίο τείχος σηματοδοτούσε το όριο της πόλης. Ατενίζοντας κανείς πανοραμικά από εκεί πάνω, αυτό που ξεχώριζε ήταν τα σύμβολα των θρησκειών – δεκάδες μιναρέδες υψώνονταν προς τον ουρανό σαν βελόνες καρφωμένες στην πελότα* και όλο το αστικό τοπίο ως τη θάλασσα ήταν διάστικτο με κόκκινους κεραμιδένιους τρούλους εκκλησιών και φαιοκίτρινες συναγωγές. Και πλάι στα ίχνη των τριών θρησκειών που ευδοκιμούσαν στην πόλη, ορθώνονταν τα απομεινάρια της ρωμαϊκής εποχής – αψίδες θριάμβου, κομμάτια αρχαίων τειχών και,

* «Μαξιλαράκι» όπου καρφώνουν πρόχειρα οι μοδίστρες καρφίτσες και βελόνες. (ΣΤΜ)

πού και πού, κάποιο ξέφωτο με αρχαίους κίονες να στέκονται άγρυπνοι φρουροί.

Η πόλη είχε βελτιωθεί τις τελευταίες δεκαετίες, με μερικές φαρδιές λεωφόρους που είχαν δοθεί στην κυκλοφορία και οι οποίες έρχονταν σε αντίθεση με το απαρχαιωμένο μοτίβο που σχημάτιζαν τα στριφογυριστά σοκάκια – κυματιστές κορδέλες που απλώνονταν ανάκατα, σαν τα μαλλιά της Μέδουσας, από το κέντρο ως την Άνω Πόλη. Είχαν κάνει την εμφάνισή τους και κάποια μεγάλα καταστήματα, μια χούφτα όλα κι όλα, αλλά το μεγαλύτερο μέρος του λιανεμπορίου γινόταν ακόμα σε μικρά μαγαζάκια, ίσαμε ένα περίπτερο, οικογενειακές επιχειρήσεις, χιλιάδες από δαύτες, που η μια συναγωνιζόταν την άλλη για την πελατεία και όλες μαζί στριμώνχονταν στα στενοσόκακα. Πλάι στα παραδοσιακά καφενεία, τώρα πια είχαν ξεφυτρώσει και καφετέριες ευρωπαϊκού τύπου, που σέρβιραν βιεννέζικη μπίρα, αλλά υπήρχαν και φιλολογικοί σύλλογοι, όπου πήγαινε ο κόσμος για να συζητήσει θέματα λογοτεχνίας και φιλοσοφίας.

Η Θεσσαλονίκη απέπνεε μια αίσθηση πυκνότητας. Το μεγάλο πλήθος των κατοίκων σε ένα χώρο περιτριγυρισμένο από τείχη και νερό δημιουργούσε μια συμπύκνωση από δυνατές οσμές, φανταχτερά χρώματα και αδιάκοπο θόρυβο. Ο παγοπώλης, ο γαλατάς, ο μανάβης, ο γιαουρτάς, διαλαλούσαν ο καθένας τηνπραμάτεια του στον δικό του ξεχωριστό τόνο, όμως όλοι μαζί συνέθεταν μια ευχάριστη συγχορδία.

Μέρα και νύχτα, η διαρκής μουσική της πόλης δεν σταματούσε ποτέ. Πολλές ήταν και οι γλώσσες που μιλούνταν εδώ· όχι μόνο τα ελληνικά, τα τούρκικα και τα

λαντίνο*, αλλά και τα γαλλικά, τα αρμένικα και τα βουλγάρικα ακούγονταν συχνά στους δρόμους της πόλης. Το κροτάλισμα του τραμ, οι κραυγές των μικροπωλητών, τα αλληλοσυγκρουόμενα καλέσματα σε προσευχή από δεκάδες μουεζίνηδες, η κλαγγή των αλυσίδων από τα πλοία που πλησίαζαν την προβλήτα, οι βραχνές φωνές των λιμενεργατών που ξεφόρτωναν τα εμπορεύματα πρώτης ανάγκης και πολυτελείας για την ικανοποίηση των ορέξεων πλούσιων και φτωχών – όλα αυτά μαζί συνθέταν την ακατάπαυστη μελωδία της πόλης.

Οι μυρωδιές της, όμως, δεν ήταν πάντα εξίσου γλυκές με τους ήχους της. Από τα βυρσοδεψεία αναδυόταν μια αψιά δυσωδία κάτουρου, ενώ υπόνομοι και οικιακά απορρίμματα από φτωχότερες συνοικίες κατέληγαν ακόμη στο λιμάνι. Και όταν οι γυναίκες καθάριζαν την ψαριά της προηγούμενης νύχτας, άφηναν τα αχνιστά δύσοσμα εντόσθια των ψαρικών στους δρόμους για να τα φάνε οι γάτες.

Στο κέντρο υπήρχε μια αγορά λουλουδιών, όπου η ευωδιά των ανθέων αιωρούνταν στον αέρα για πολλές ώρες αφού τα είχαν μαζέψει οι ανθοπώλες και είχαν πάει σπίτι τους. Και στους μακριούς δρόμους, οι ανθισμένες πορτοκαλιές δεν χάριζαν μόνο τη σκιά τους, αλλά ανέδυναν και το πιο μεθυστικό άρωμα απ' όλα. Σε πολλά σπίτια, μεγάλα γιασεμιά θέριευαν γύρω από τις εξώπορτες, και τα αρωματικά τους πέταλα έστρωναν το δρόμο με ευωδιαστό χιόνι. Κάθε ώρα της ημέρας, η ατμόσφαιρα έσφυζε από μυρωδιές μαγειρέματος, ανάμεικτες με ανάσες καφέ που καβουρδιζόταν σε μικρές φουφούδες και το άρωμά του περιδιάβαινε τους δρόμους. Στις αγορές, οι

* Η γλώσσα των Σεφαρδιτών Εβραίων από την Ισπανία. (ΣτΜ)

πάγκοι ήταν γεμάτοι από βουναλάκια πικάντικων μπαχαρικών –πάπρικα, κανέλα, κουρκουμά– και από τα καφενεία αναδύονταν αρωματικές τουλούπες καπνού από τους ναργιλέδες.

Στη Θεσσαλονίκη είχε τότε την έδρα της η προσωρινή κυβέρνηση με επικεφαλής τον τέως πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο. Ήταν η εποχή του Εθνικού Διχασμού, τότε που η χώρα είχε διαιρεθεί σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, εκείνους που υποστήριζαν τον φιλογερμανό μονάρχη Κωνσταντίνο κι εκείνους που υποστήριζαν τον φιλελεύθερο Βενιζέλο. Μια που ο τελευταίος διατηρούσε τότε τον έλεγχο στη Βόρεια Ελλάδα, οι συμμαχικές δυνάμεις της Αντάντ είχαν στρατοπεδεύσει έξω από την πόλη, έτοιμες να επιχειρήσουν εναντίον της Βουλγαρίας. Παρά την πολιτική κινητικότητα, η βοή των γεγονότων φάνταζε απόμακρη και η ζωή των περισσότερων ανθρώπων δεν είχε επηρεαστεί από τον παγκόσμιο πόλεμο που μαινόταν. Για κάποιους μάλιστα, ο πόλεμος είχε αποφέρει πρόσθετα πλούτη και ευκαιρίες.

Σε αυτούς ανήκε και ο Κωνσταντίνος Κομνηνός, που εκείνο το υπέροχο μαγιάτικο πρωινό περπατούσε με τις συνηθισμένες αποφασιστικές του δρασκελιές στη λιθόστρωτη προκουμαία. Είχε πάει να επιβλέψει την άφιξη ενός φορτίου υφάσματος και, καθώς κατευθυνόταν φουριόζος προς την έξοδο του λιμανιού, αχθοφόροι, ζητιάνοι και αραμπατζήδες τού άνοιγαν δρόμο για να περάσει. Ήταν ξακουστή η ανυπομονησία του με τους ανθρώπους που του έκοβαν το δρόμο.

Τα παπούτσια του ήταν σκονισμένα και μια φρέσκια σβουνιά κάποιου μουλαριού είχε κολλήσει επίμονα στο